

ԻՐՆ-Ի ԲԱՏՈՒՏԱ

Բարեց եւ բարգմանեց
Հ. ԱՆՈՒՅԱՆ

9(47.995)
1-47

Q-47

9 (47.935)
Q-47 Q. 10441
h p l-h 3.
P. p. p. p. p.

10441

Всплески

4a.

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

№ 2 ИЗВЕСТИЯ ИНОСТРАНЦЕВ ОБ АРМЯНАХ № 2
АРАБСКИЕ ИСТОЧНИКИ

ИБН-И БАТУТА

Перевод и комментарии
Р. АЧАРЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ЕРЕВАН—1940

Յ (17-25)
Ա-47
Ե Ե ԿՐԻՏՈՍՏՄԻԱ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

№ 2 ՕՏԱՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍԻՆ № 2
ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

ՅՏՈՒԳԸՄ Է 1961 թ.

Ի ԲՆ-Ի ԲԱՏՈՒՏԱ

Քաղեց և քաղցմանց
Հ. ԱՋԱՌԹԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1940

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԾԵՐ

Արու Արդալահ Մուհամմեդ-բին Արդուլահ-բին Մուհամմեդ-բին Իբրահիմ էլվաթի էտտանջի, անվանյալն Իբն-ի Բատուտա կամ Շէմսէդդին արաբ ճանապարհորդը ծնվել է Tanger քաղաքում, 1304 թվին: 1325 թվին նա դուրս է եկել իր հայրենի քաղաքից՝ Մեքքա սրբազան քաղաքը ուխտի գնալու համար: Այս առթիվ այցելել է Մարոկո, Ալժիրը, Թունիսը, Տրիպոլին, Եգիպտոսը, Ասորիքը և Արաբական ծոցը կամ Քարային Արաբիան: Այնուհետև անցել է Պորսկաստան, Իրակ, Միջագետք, Փոքր-Ասիա, Խփչաղի երկիրը (հարավային Ռուսաստան), Պոլիս, Բուխարա, Աֆղանիստան, Հնդկաստան, Մալդիվյան կղզիները, Ցեյլոն, Հնդկական Արշիպելագոսը և Զինաստան: Այս ահագին ճամբորդությունից վերադառնալուց հետո, երկրորդ և երրորդ անգամ դուրս գալով աշխարհներ տեսնելու, այցելել է Գրանադայի թագավորությունը, Սուդան, Զանդիրաբ, մինչև Ափրիկեի կենտրոնը: Մեռել է 1378 թվին:

Իր ճամբորդությունը նա պատմում է մի ընդարձակ աշխատության մեջ, որ ինքը անձամբ թելադրել է Իբն-ի Զուլի անուն քսրտողաբին:

Իբն-ի Բատուտայի աշխատությունը քանիցս անգամ տպված է Եվրոպայում: Լավագույն հրատարակությունը կատարեց Ասիական ընկերությունը, Պարիս 1853, Deffremery և Sanguinetti անուն արևելագետների աշխատությունում, արաբերեն ընագրով և ստորագիր ֆրանսերեն թարգմանությունում, չորս հատոր (2000 էջ): Անունների ցանկը հրատարակվեց 1922 թ. Պարիս:

Մենք գործածել ենք վերոհիշյալ հրատարակությունը:

و في الحديث الصحيح ان رسول الله صلعم وصل ليلة
السرآء الى سدرة المنتهى فاذا في اصلها اربعة انهار نهران
ظاهران و نهران باطنان فسال عنها جبريل عليه السلام فقال
اما الباطنان فغنى الجنة و اما الظاهران فالنيل و الفرات و
في الحديث ايضا ان النيل و الفرات و سيحان و جيحان
كل من انهار الجنة

و النيل احد انهار الدنيا الخمسة الكبار و هي النيل و
الفرات و الدجلة و سيحون و جيحون

ذكر بعض فضلاء القدس... و منهم الشيخ الصالح
العابد ابو عبد الرحيم عبد الرحمن بن مصطفى من اهل
ارزالروم و هو من تلامذة تاج الدين الرفاعي

Ճշմարիտ ավանդության (հաղխի) մեջ կառգում ենք
 թե Աստուծո Առաքյալը (Մաւհամմադ) (Աստուծո օրհնու-
 թյունը իր վրա թող լինի) իր գիշերային ճամբորդության
 միջոցին հասավ մինչև վերջին ծայրի (սահմանի) lotus-ը¹)
 և նրա արմատին տեսավ չորս գետ. երկու գետ ներքին և
 երկու գետ արտաքին: Այս մասին հարցրեց Փաբրիկին
 (հրեշտակապետին) և նա պատասխանեց. «Երկու ներքին-
 ները հոսում են զրախտի մեջ, իսկ երկու արտաքինները
 (որ հոսում են դրախտից դուրս) են Նեղոսը և Եփրատը»:
 Եւ հաղխի մեջ կա նաև որ Նեղոսը, Եփրատը, Սինունը և
 Զինանը, բոլորն էլ զրախտի գետերիցն են²):

Ա. էջ 77—78

Նեղոսը աշխարհի հինգ մեծագույն գետերից մեկն է.
 սրանք են՝ Նեղոսը, Եփրատը, Տիգրիսը, Սինունը և Զինա-
 նը:

Ա. էջ 79

Հիշատակություն երուսաղեմի մի քանի նշանավոր
 մարդկանց... նրանցից է արդար և բարեպաշտ շեյխն Աբու
 Աբդառռահմ Աբդառռահման՝ որդի Մուստաֆայի, Աբդու-
 մի բնակիչներից և նա էր Թաջէզդին Էրրիֆայիի աշա-
 կերտներէից³):

Ա. էջ 125—6

ثم سافرت الى حصن بغراس (و ضبط اسمه بيا
 موحدة مضمومة و غين معجمة مسكنة و راء و
 آخره سين مهملة) و هو حصن منيع لا يرام عليه
 البساتين و المزارع و منه يدخل الى بلاد سيس وهي
 بلاد كفار الارمن و هم رعية للملك الناصر يؤدّون اليه
 مالا و دراهمهم فضة خالصة تعرف بالبغليه و بها تصنع
 الثياب الديزية

و امير هذا الحصن صارم الدين ابن الشيباني وله ولد
 فاصل اسمه علاء الدين و ابن اخ اسمه حسام الدين
 فاضل كريم يسكن الموضع المعروف بالرصاص بضم
 الراء و الصاد المهملة الاول و يحفظ الطريق الى بلاد
 الارمن **حكاية** شكى الارمن مرة الى الملك الناصر
 بالامير حسام الدين و زوروا عليه امور الاتليق فنفذ امره
 لامير الامر آ بجلب ان يخنقه فلما توجه الامر بلغ ذلك
 صديقا له من كبار الامر آ فدخل على الملك الناصر و

قال ياخوند ان الامير حسام الدين هو من خيار الامرآء
ينصح للمسلمين و يحفظ الطريق و هو من الشجعان و
الارمن يريدون الفساد فى بلاد المسلمين فيمنعهم و يقهر
هم و انما ارادوا اضعاف شوكة المسلمين بقتله و لم
يزل به حتى انفذ امرا ثانيا بسراجه و الخلع عليه و
رده لموضعه و دعا الملك الناصر بريديا يعرف بالاقوش
و كان لا يبعث الا فى مهم و امره بالاسراع و الجد
فى السير فسار من مصر الى حلب فى خمس و هى مسيرة
شهر فوجد امير حلب قد احضر حسام الدين و اخرجه
الى الموضع الذى يخفق به الناس فخلّصه الله تعالى و
عاد الى موضعه

و لم احضرتلك الليلة لاكنى رايت بمدرسه الضياف ثلاثة
من الرجال احدهم من ارض الروم و الثانى من اصبهان
و الثالث من خراسان و هم مقعدون فاستخبرتهم عن

«Ով տէր, էմիր՝ Հուսամ-էդ-դինը արդարեւ լավագույն էմիրներէից է. խրատում է մուսլիմաններին, պահպանում է ճանապարհը և քաջ է. հայերն ուղում են մուսլիմանների երկրին ֆետախը, նա նրանց արգելում է և նվաճում. դրա համար ուղում են նրան սպանել տալով մուսլիմանների փառքը հսկմացները: Եւ չդադարեց մինչև ձեռք բերեց մի երկրորդ հրաման՝ արձակելու նրան, խալաթով պատվելու և իր պաշտօնատեղին վերադարձնելու: Մեկիք-էլ-Նասիրը կանչեց մի սուրհանդակ՝ էլակուշ անունով⁵). նրան ուղարկում էին միմիայն կարեվորագույն դեպքերում: Հրամայեց նրան արագացնել իր ընթացքը: Նա դնաց Կահիրեից մինչև Հալաբ 5 օրից, որ մի ամսվա ճանապարհ է: Նա գտավ Հալաբի էմիրին՝ որ արդեն կանչել էր Հուսամ-էդ-դինին և դուրս էր բերել այնտեղ, ուր խեղդամահ են անում մարդկանց: Բարձրյալն Աստված փրկեց նրան և վերադարձավ իր պաշտօնատեղին⁶):

Ա. էջ 163—5

5

[Պատմում է թե Նաջաֆի Մաշադ-Ալի քաղաքում Ալիի գերեզմանի վրա անդամալուծները բժշկվում են Ռաջար ամսի 27-ի գիշերը: Դրա համար Իրանի, Սորասանի, Պարսկաստանի և Ռումի (الروم) երկրից անդամալուծները հավաքվում են այստեղ: Եւ ավելացնում է՝

Եւ ներկա չեղա այդ գիշերը. բայց տեսա հյուրանոցում երեք հոգի, որոնցից մեկը Արզրումից, երկրորդը Սպահանից և երրորդը Սորասանից. նրանք անդամալուծ:

شأنهم فاجبروني انهم لم يدر كوا ليلة المحيا و انهم
منتظرون اوانها من عام آخر و هاذة الليلة

6

الامير سويته امير دياربكر

7

ذكر المتغلبين على الملك بعد موت السلطان ابي سعيد
فمنهم الشيخ حسن ابن عمته الذي ذكرناه آنفاً تغلب
على عراق العرب جميعاً و منهم ابراهيم شاه ابن الامير
سنيته تغلب على الموصل و دياربكر

8

و كان قد بقي لاوان سفر الركب ازيد من شهرين فظهر لي
أن أسافر الى الموصل و دياربكر لاشاهد تلك البلاد

9

و في العاشر وصلنا الى مدينة العاليا و هي اول بلاد

էին: Եւ հարցրի իրանց վիճակի մասին և ինձ հայտնեցին
թե իրենք չեն հասել հենաց գիշերին և թե սպասում են
զրա համար մյուս տարվա նույն օրին:

Ա. էջ 418

6

[Իրակի թագաւոր Աբու-Սալիւի մերձավորները մեջ
հիշում է]

Էմիր Սուլայիթա՝ Դիարբեքիւրի էմիրը:

Բ. էջ 33

7

Հիշատակություն նրանց՝ որ տիրեցին պետութեան,
Սուլիթան Աբու-Սալիւի մահից հետո: Նրանցից 1) Շեյխ
Հասան, նրա (Սուլթանի) հորաքեռորդին, որ հիշեցինք, տի-
րեց ամբողջ Իրակ Արաբի վրա: Նրանցից 2) Իբրահիմ Շահ,
Էմիր Սուլիթանի սրդին, տիրեց Մուսուլի և Դիարբեքիւրի
վրա:

Բ. էջ 123—4

8

Երկու ամսից ավել էր ֆուլա մինչև կարավանի մեկ-
նելու ժամանակը. ուստի հարմար թվեցավ ինձ ճանապար-
հորդել մինչև Մուսուլ և Դիարբեքիւր, տեսնելու համար այս
երկիրը: [Ապա գնում է մինչև Մժբին և Մերդին, բայց չի
անցնում Տիգրանակերտ]:

Բ. էջ 131

9

Տանկերորդ օրը հասանք Ալայա քաղաքը, այս է Ռուս

الروم و هذا الاقليم المعروف ببلاد الروم من احسن
اقاليم الدنيا و قد جمع الله فيه ما تفرق من المحاسن
فى البلاد فاهله اجمل الناس صوراً و انظفهم ملابس و
اطيبهم مطاعم و اكثر خلق الله شفقة و لذلك يقال
البركة فى الشام و الشفقة فى الروم انما عنى به اهل
هذه البلاد و كنا متى نزلنا بهذه البلاد زاوية او داراً
يتفقد احوالنا جيراننا من الرجال و النساء و هن لا
يحتجبن فاذا سافرنا عنهم و دعونا كانهم اقاربنا و اهلنا
و ترى النساء باكيات لفراقنا متأسفات و من عادتهم
بتلك البلاد ان يخبزوا الخبز فى يوم واحد من الجمعة
يعدون فيه ما يقوتهم سائرهما فكان رجالهم ياتون اليها
بالخبز الحار فى يوم خبزها و معه الادم الطيب اطرافا
لنا بذلك و يقولون لنا ان النساء بعثن هذا اليكم و
هن يطلبن منكم الدعاء و جميع اهل هذه البلاد على
مذهب الامام ابى حنيفة رضه مقيمين على السنة لا

երկրի սկիզբը: Այս երկիրը, որ հայտնի է Ռուսի երկիր
տնունով, աշխարհի գեղեցկագույն երկիրներից մեկն է:
Աստված նրա մեջ է հավաքել այն բոլոր գեղեցկություն-
ները, որ պրկել է օւրիշ երկիրներում: Նրա բնակիչները
մարդկանց ամենագեղեցիկներն են դեմքով, հագուստները
ամենամաքուր և ուտելիքները ամենաբնական: Աստուծո
ամենազթառատ արարածներն են: Դրա համար ել ասում
են. «Օրհնությունը Սիրիայում, գթությունը Ռուսում»:
Սրանով հասկանում են այս երկրի բնակիչները:

Երբ իջևանում էինք այս երկրում մի վառքի կամ մի
տան մեջ, մեր հարևանները՝ այր ու կին, հոգ էին տանում
մեր վիճակի մասին: Կանայք քողարկված չէին: Երբ մեկ-
նում էինք նրանցից, հրաժեշտ էին տալիս մեզ՝ իբրև մեր
ազգականները և ընտանիները. տեսնում էս կանայք լաց
էին լինում մեր բաժանման առթիվ և տխրում: Այդ երկրի
սովորություններից մեկն էլ այն է, որ հացը եփում են
շաբաթը մի անգամ և այդ օրը պատրաստում են վորջան
որ պետք է ամբողջ շաբաթվա համար: Հաց եփելու օրը
մարդիկ գալիս էին մեզ մոտ, բերելով տաք հաց և նրա հետ
ընտիր ուտելիքներ, որ նվիրում էին մեզ: Մեզ ասում էին,
թե կանայք են ուղարկել ձեզ սրանք և ձեզանից խնդրում
են ձեր աղոթքը: Այս երկրի բոլոր բնակիչները Իմամ Աբու

قدري فيهم و لا رافضي و لا معتزلي و لا خارجي
و لا مبتدع و تلك فضيله خصهم الله تعالى بها الا انهم
ياكلون الحشيش و لا يعيرون ذلك و مدينة العلايا
التي ذكرناها كبيرة على ساحل البحر يكنها التركمان
و ينزلها تجار مصر و اسكندريه و الشام و هي
كثيره **الخشب** و منها يحمل الى اسكندريه و دمياط
و يحمل منها الى سائر بلاد مصر و لها قلعه باعلاها
عجيبة منيعة بناها السلطان المعظم علاء الدين الرومي
و لقيت بهذه المدينة قاضيها جلال الدين الارزنجاني
و صعد معي الى القلعه يوم الجمعة فصلينا بها و
اضافني و اكرمني و اضافني ايضاً بها شمس الدين بن
الرجيجاني الذي توفي ابوه علاء الدين بمالي من بلاد
السودان

ذكر سلطان العلايا

و في يوم السبت ركب معي القاضي جلال الدين و

Հանրապետության ղեկավարները են (Աստված թող գոհ լինի նրանից) և հաստատ են սուբստանցիալ. չնայած նրանց մեջ ոչ կադարի, ոչ ռաֆիկի, ոչ մուսթաֆիկի, ոչ խարիջի և ոչ մուսթաֆաի: Աստված բարձրյալն պարգևել է այս շնորհը նրանց: Միայն թե նրանք ծխում են հաշիշ և չեն խորշում նրանից:

Ալալա քաղաքը, որ հիշեցինք, մեծ է, ծովի եզերքում. բնակիչները թուրքման են. այնտեղ են իջնում Կահիրեի, Ալեքսանդրիայի և Ասորիքի վաճառականները. հարուստ է փայտով, որ այնտեղից տանում են Ալեքսանդրիա և Դամիաս, և այնտեղից էլ տանում են Եգիպտոսի մյուս քաղաքները: Նրա մեջ կա մի բերդ, քաղաքի ամենաբարձր թեղում, հրաշալի և ամուր, որ կառուցել է մեծ Սուլթան Ալահդդին Առուսի: Այցելեցի այս քաղաքում՝ նրա ղազի Ջալալ-էդդին Երզնկացուն. ինձ հետ բարձրացավ բերդը, ուրբաթ օր, աղոթեցինք այնտեղ, պատվեց ինձ և մեծարեց: Ինձ մեծարեց նաև Շամս-էդդին, որդի Առաջինների, որի հայրը՝ Ալահդդին մեռավ Մալի քաղաքում, Սուդանի երկրում:

Հիշատակություն Ալալայի Սուլթանի

Շաբաթ օրը, ձի հեծավ ինձ հետ՝ ղազի Ջալալ-էդդին և զնացինք այցելելու Ալալայի թագավորին, որ է Յուսուֆ:

توجهنا الى لقاء ملك العاليا وهو يوسف بك ومعنى
بك الملك ابن قرمان يفتح القاف والراء ومسكنه
على عشرة اميال من المدينة فوجدناه قاعداً على الساحل
وحده فوق رايه هنالك والامراء والوزراء اسفل منه
والاجناد عن يمينه ويساره وهو نحضوب الشعر
بالسواد فسلمت عليه وسالني عن مقدمي فاخبرته عما
سأل وانصرفت عنه وبعث الى احساناً وسافرت من
هنالك الى مدينة انطاليه وضبط اسمها بفتح الهمزة و
اسكان النون وفتح الطاء المهملة والفاء واللام
مكسور وياء آخر الحروف واما التي بالشام هي
انطاكيه علي وزنها الا ان الكاف عوض عن اللام
وهي من احسن المدن متناهيه في اتساع الساحة و
الضخامة اجمل ما يرى من البلاد واكثره عماره و
احسنه ترتيباً وكل فرقة من سكانها منفردة بانفسها
عن الفرقة الاخرى فتجار النصاري ما كثون منها بالموضع

ոռւֆ բեկ (բեկ նշանակում է թագավոր), որդի Կարամանի
(կաֆը և ուն ունին ֆաթհա): Նրա բնակարանը քաղաքից
տասը մղոն հեռու է: Մենք նրան գտանք նստած, ծովեզ-
րի վրա, մինակ, այնտեղի մի բլուրի բարձունքում: Էմիր-
ները և վեզիրները նրանից ցածրումն էին. զինվորները
նրա աջից ու ձախից: Նա ունեւր սե մաղեր: Ողջունեցի
նրան և նա ինձ հարցրեց իմ գալուստի մասին. տեղեկու-
թյուն տվի իր հարցրածի մասին և հրաժեշտ առի նրանից:
Ինձ մի նվեր ուղարկեց:

Այնտեղից ձամբա ընկա Անթալիա քաղաքը: (Նրա
անունը կարդացվում է հավան ֆաթհայով, նունը սուբու-
նով, կոլոր թան ֆաթհայով, և ալիֆ, և լամը քասրայով և
տառերի վերջին յա: Սակայն այն, որ Սիրիայումն է, այն
է Անթաքիա, նույն ձևն ունի, միայն թե լամի տեղ ունի
կաֆ): Ամենագեղեցիկ քաղաքներից մեկն է. ընդարձակու-
թյամբ և մեծությամբ հավասարվում է ամենաբազմամարդ
և ամենագեղեցիկ կառուցված քաղաքներին: Բնակիչների
ամեն մի կարգը բոլորովին անջատված է մյուս կարգերից:

المعروف بالميناء و عليهم سور تسد ابوابه عليهم ليلا
و عند صلاة الجمعة و الروم الذين كانوا اهلها قديما
ساكنون بموضع اخر منفردين به و عليهم ايضا
سور و اليهود فى موضع آخر و عليهم سور و الملك
و اهل دولة و ممالك يسكنون ببلدة عليها ايضا
سور يحيط بها و يفرق بينها و بين ما ذكرناه من
الفرق و سائر الناس من المسلمين يسكنون المدينة
العظمى و بها مسجد جامع و مدرسة و حمامات كثيرة
و اسواق ضخمة مرتبة بابدع ترتيب و عليها سور
عظيم يحيط بها و بجميع المواضع التى ذكرناها و
فيها البساتين الكثيرة و الفواكه الطيبة و المشمش
العجيب المسمى عندهم بقمر الدين و فى نواته لوز
حلو و هو يابس و يحمل الى ديار مصر و هو بها
مستطرف و فيها عيون الماء الطيب العذب الشديد
البرودة فى ايام الصيف نزلنا من هذه المدينة بمدرستها
و شيخها شهاب الدين الحموى و من عاداتهم ان يقرأ

Քրիստոնյա վաճառականները բնակվում են միմա (նավա-
հանգիստ) կոչված վայրում, շրջապատված պարսպով, որի
դռները փակվում են գիշերը և ուրբաթի աղոթքի ժամանակ:
Հուլիսը, որոնք քաղաքի հին բնակիչներն են, բնակվում
են մի ուրիշ տեղում, անջատված և նույնպես պարսպով
պատած: Հրյաները ուրիշ տեղում և օրջապատված պարսպով:
Թագավորը, պետական անձինք և իր ստրուկները բնակվում
են մի քաղաք, նույնպես շրջապատված պարսպով, որ բա-
ժանում է նրանց մեր հիշած մյուս կարգերից:

Մնացյալ իսլամ հասարակութունը բնակվում է մեծ
քաղաքում, ուր կա մի ավագ մզկիթ, մի մազրասա, բազ-
մաթիվ բաղանիսներ և մեծ շուկաներ, խիստ կարգավորված:
Քաղաքը ունի մի մեծ պարիսպ, որ շրջապատում է այն և
բոլոր այն տեղերը՝ որ հիշեցինք: Նրա մեջ կան շատ պար-
տեղներ, ընտիր պտուղներ և սքանչելի ծիրան, որ նրանց
մոտ կոչվում է կամար-էդ-դին (կրոնի լուսին). կորիզը
քաղցր միջուկ ունի. այս ծիրանը չորացնում են և տանում
Եգիպտոս, ուր շատ հարգի է: Նրանում կան նաև ընտիր
ջրի աղուսներ, քաղցր և ամառվա օրերին շատ սառն:

Այդ քաղաքում մենք իջևանեցինք մազրասայի մեջ,
շեյխն էր Շիհաբ-էդ-դին Ահամադի: Իրենց սովորությունն

جماعة من الصبيان بالاصوات الحسان بعد العصر من
كل يوم في المسجد الجامع وفي المدرسة ايضاً سورة
الفتح و سورة الملك و سورة عم

10

ذكر سلطان انطاليه

و سلطانها خضر بك بن يونس بك وجدناه عند
وصلنا اليها عليلاً فدخلنا عليه بداره و هو في فراش
المرض فكلّمنا بالطف كلام و احسنه و ودعناه و
بعث الينا باحسان و سافرنا الى بلده بردور

11

ثم سافرنا الى مدينه سيواس و ضبط اسمها بكسر
السين المهمل و بامد و آخره سين مهمل وهي من بلاد
ملك العراق واعظم ماله بهذا الاقليم من البلاد و بها
منزل امرائه و عماله مدينه حسنه العمارة واسعة

է, որ երախաների խումբը կարդում է քաղցր ձայնով, հետինքից հետո, ամեն օր, մղկիթում, ինչպես և մադրասայում, դուրանի էլֆաթհ և էլմուլք և ամմ կոչված սուրաները¹⁰):

Բ. էջ 255—260 \

10

Հիւսուսկալարյուն Անթալիայի սուլթանի

Նրանց սուլթանն է Խիլը բեկ, որդի Յունիս բեկի: Երբ հասանք ալատեղ, մենք գտանք նրան հիվանդ. մտանք նրա մոտ՝ իր պալատը և նա հիվանդության անկողնումն էր: Նա խոսեց մեզ հետ շնորհալի և գեղեցիկ խոսքերով: Մենք հրաժեշտ տվինք նրան և մեզ ուղարկեց իր նվերները: Ճանապարհ ընկանք գեպի Բուրդուր քաղաքը:

Բ. էջ 265

11

Այնուհետև գնացինք Սիվաս քաղաքը¹¹) (այս անունը կարդալ սին ու քեսրեով և երկար իւով և վերջը սին). սա իրակի թագավորի քաղաքներից է և այս երկրում նրան պատկանող քաղաքներից մեծագույնն է: Այստեղ են ընակվում իր էմիրները և հարկահավաքները: Քաղաքն ունի

الشوارع اسواقها غاصه بالناس و بها دار مثل المدرسه
تسمى دار السيادة لا ينزلها الا الشرفاء و نقيبهم ساكن
بها و تجرى لهم فيها مدّة مقامهم الفرش و الطعام و
الشمع و غيره فينزدون اذا انصرفوا

ولما قدمنا الى هذه المدينه خرج الى لقائنا اصحاب
الفتى اخى احمد بجقجى و بجق بالتركيه السكين و
هذا منسوب اليه و الجيمان منه معقودان بينهما قاف
و باؤه مكسوره و كانوا جماعه منهم الركبان و المشاه
ثم لقينا بعدهم اصحاب الفتى اخى جلبى و هو من
كبار الاخيه و طبقته اعلى من طبقه اخى بجقجى
فطلبوا ان ننزل عند هم فلم يمكن لى ذلك لسبق
الاولين و دخلنا المدينه معهم جميعاً و هم يتفاحرون
و الذين سبقوا الينا قد فرحوا اشدّ الفرح بنزولنا
عند هم ثم كان من صنيعهم فى الطعام و الحمام و
المبيت مثل ضيع من تقدم و اقمنا عندهم ثلاثه فى
احسن ضيافه ثم اتانا الفاضى و جماعه من الطلبة و معهم

դեղինցիկ շենքեր, լաճն փողոցներ, և նրա շուկաները լիքն են մարդկանցով: Նրա մեջ կա մի տուն՝ նժան դպրոցի և կոչվում է դառ-առ-սիլադաթ (իշխանության տուն): Այնտեղ են իջնում միայն շերիֆները (Մուհամմեդի ժառանգներ), այնտեղ է բնակվում նրանց գլխավորը, և իրենց բնակության միջոցին նրանց տրվում են անկողիններ, ուտեստ, մոմ և այլ բաներ. և երբ մեկնին, տրվում է նրանց ճամբրի պաշար¹²):

Երբ հասանք այս քաղաքը, մեզ դիմավորելու դուրս եկան եղբայր Ահմադ բիչաքչի անուն երեխասարդի ընկերները (բիչաք թուրքերեն նշանակում է դանակ. իսկ սա նրա ածանցն է. երկու ջիմի միջև կաֆ տառը կա և բ ունի քեսրեն). նրանք բաղմաթիվ էին՝ ձիավոր և հետիոտն: Այա պատահեցինք եղբայր Չեկերի երեխասարդի ընկերներին. ինքը եղբայրության ավագներից է և իր կարգը ավելի բարձր է քան եղբայր բիչաքչիի կարգը: Նրանք հրավիրեցին մեզ, որ իջեմանենք իրենց մոտ. իսկ սա անկարելի եղավ ինձ համար, որովհետև նրանցից առաջ մյուսներն էին հրավիրել: Մենք մտանք քաղաք՝ նրանց հետ խմբովին, և նրանք պարծենում էին և նրանք որ առաջ էին եկել մեզ մոտ, ուրախանում էին մեժ ուրախությամբ, որ մենք իջնում էինք իրենց մոտ: Նրանք վարվեցին կերակրի, բաղանիսի և իջևանի վերաբերմամբ այնպես՝ ինչպես նախորդները: Նրանց մոտ մենք մնացինք երեք օր, ամենալավ հյուրասիրության մեջ:

خيل الامير علاء الدين ارتنا نائب ملك العراق ببلاد
الروم فركبنا اليه و استقبلنا الامير الى دهليز داره
فسلم علينا و رحب و كان فصيح اللسان بالعربية و
سألني عن العراقيين و اصبهان و شيراز و كرمان و عن
السلطان اتابك و بلاد الشام و مصر و سلاطين التركمان
و كان مراده ان اشكر الكريم منهم و اذم البخل
فلم افعل ذلك بل شكرت الجميع فسر بذلك مني و
شكرني عليه ثم احضر الطعام فاكلنا و قال تكنون
في ضيافتي فقال له الفتى اخي جلبى انهم لم ينزلوا
بعد بزاوريتي فليكونوا عندي و ضيافتك تصلهم فقال
افعل فانتقلنا الى زاويته و اقمنا بها ستاً في ضيافته و
في ضيافة الامير ثم بعث الامير بفارس و كسوة و
دراهم و كتب لنوابه بالبلاد ان يضيفونا و يكرمونا و
يزودونا و سافرنا الى مدينة اماسية (و ضبط اسمها
بفتح الهمزة و الميم و الف و صاد مهمل مكسور و
ياء آخر الحروف مفتوحة) مدينة كبيرة حسنة ذات

Այնուհետև զադին եկավ մեզ մոտ՝ մի խումբ աշակերտներով, իրենց հետ էլ Իրակի թագավորի Ռուսի երկրում փոխանորդ էմիր Ալայէդդին Արթինայի ձեռքը: Հեծանք ձեռքը: Էմիրը դիմավորեց մեզ իր պալատի նախասենյակում և ողջունեց և բարի գալուստ մաղթեց. արաբերեն լավ էր խոսում. նա հարցափորձեց ինձ երկու Իրակների, Սպահանի, Շիրազի, Բիրմանի, Սուլթան Աթաբեգի, Սիրիայի, Եգիպտոսի և թուրքմեն սուլթանների մասին: Իր փափազնայն էր որ ևս գովեի նրանցից վեհանձններին. և պարտավիտաբաններին: Ես այդպես հարի: Այլ գովեցի բոլորին: Սրա համար նա ուրախացավ և գոհունակութուն հայտնեց ինձ: Ապա ճաշ պատրաստեցին և կերանք: Ասաց. «Դուք ինձ հյուր կլինիք»: Երիտասարդ եղբայր Չելբին պատասխանեց. «Դեռ նրանք իմ վանքը չեն իջևանել. թող մնան ինձ մոտ, իսկ ձեր ճաշը կտրվի իրենց»: Ասաց. «Թող լինի»: Մենք փոխադրվեցինք վանքը և մնացինք վեց օր՝ իբր իր հյուրը և էմիրի հյուրը: Ապա էմիրը ուղարկեց ձի, զգեստ և դրամ. ու գրեց իր փոխանորդներին քաղաքներում, որ հյուրասիրեն մեզ, պատվեն և պաշար տան:

Ու ճամբա ընկանք դեպի Ամասիա¹³) քաղաքը (կարգալ այս անունը համգան և միմը և էլիֆը Փեթհայով, սաղը քեսրեյով և վերջին գիրը յա Փեթհայով): Մեծ ու գեղեցիկ

انهار و بساتين و اشجار و فواكه كثيرة و على انهارها
النواعير تسقى جناتها ودورها و هي فسيحة الشوارع
و الاسواق و ملكها لصاحب العراق و بقرب منها
بلدة سونسي (و ضبط اسمها بضم السين المهمل و واو
مدّ و نون مضموم و سين مهمل مفتوح) و هي لصاحب
العراق و بها سكنى اولاد ولي الله تعالى ابي العباس
احمد الرفاعي منهم الشيخ عز الدين و هو آلان شيخ
الرواق و صاحب سجادة الرفاعي و اخوته الشيخ علي و
الشيخ ابراهيم و الشيخ يحيى اولاد الشيخ احمد كوجاك
(و معناه الصغير) ابن تاج الدين الرفاعي و نزلنا بزوايتهم
و راينا لهم الفضل على من سواهم ثم سافرنا الى مدينة
كمش (و ضبط اسمها بضم الكاف و كسر الميم و
شين معجم) و هي من بلاد ملك العراق مدينة كبيرة
عامره باتيها التجار من العراق و الشام و بها معادن
الفضة و على مسيرة يومين منها جبال شامخه و عرة لم
اصل اليها و نزلنا منها بزوايه الاخى مجد الدين اقمنا

քաղաք է. ունի գետեր, պարտեզներ, ծառեր և շատ պը-
տուղներ: Գետերի վրա կան անիվներ՝ պարտեզները ջրելու
և խմելու համար: Ունի լաշն փողոցներ և շուկաներ: Իր
իշխողն է Իրակի թագավորը:

Նրա մոտ է Սուլուսա քաղաքը. (այս անունը կար-
դալ սինն ու երկար վաժը դամայով, նունը դամայով և
սինը ֆեթհայով): Սա նույնպես Իրակի թագավորինն է:
Այնտեղ են բնակվում բարձրաշն Աստուծո բարեկամի որ-
դինները՝ Աբուլ Աբբաս Ահմադ Առոֆայի, նրանցից նաև
Շեյխ Իզդեդդինը, որ այժմ Առ-ոֆաքի (le caravansérail)
շեյխը և Առոֆայի սաջջադայի (աղսքի գորգ) տերն է. և
նրա եղբայրները՝ Շեյխ Ալի, Շեյխ Իբրահիմ և Շեյխ Յահ-
յա, որոնք որդիքն են Քուչուք Շեյխ Ահմադի (նշանակում
է փոքր), որ է որդի Թաջ-էդդին Առոֆայի: Մենք իջանք
նրանց վանքը և տեսանք նրանց ավելի գերազանց բոլոր
ուրիշներից:

Ապա ճանապարհվեցինք Գումուշ քաղաքը¹⁴) (կարդալ
այս անունը քաֆ դամայով և միմն ու շինը քեսրեյով).
այս էլ Իրակի թագավորի քաղաքներից է: Սա մեծ ու շեն
քաղաք է, ուր գալիս են վաճառականները Իրակից և Շա-
մից, և ուր կան արծաթի հանքեր: Նրանից երկու օրվա
ճամբա հեռու կան բարձր և սեպ լեռներ, ուր ես չգնացի:

Մենք իջեվանեցինք այնտեղ, Մաջդէդդին եղբոր

بها ثلاثا في ضيافته و فعل افعال من قبله و جاء الينا
نائب الامير ارتنا و بعث بضيافته و زاد و انصرفنا عن
تلك البلاد فوصلنا الى ارزنجان (و ضبط اسمها بفتح
الهمزة و اسكان الراء و فتح الزاي و سكون النون
و جيم و الف و نون) و هي من بلاد صاحب العراق
مدينه كبرى عامره و اكثر سكانها الارمن و المسلمون
يتكلمون بها بالتركيه و لها اسواق حسنه الترتيب و يصنع
بها ثياب حسان تنسب اليها و فيها مملدن الخاس و يصنعون
منه الاوانى و الياسين التى ذكرناها و هي شبه المنا و
عندنا و نزلنا منها بزوايه الفتى اخى نظام الدين و هي
من احسن الزوايا و هو ايضا من خيار الفتيان و
كبارهم. اضافنا احسن ضيافته و انصرفنا الى مدينه
ارزالروم و هي من بلاد ملك العراق كبرى الساحة
خرب اكثرها بسبب فتنه وقعت بين طائفتين من
التركمان بها و يشقها ثلاثه انهار فى اكثر دورها

վանքը և մնացինք այնտեղ երեք օր, հյուրընկալության մեջ: Նա էլ վարվեց մեզ հետ նախորդների նման: Մեզ մոտ եկավ էմիր Արթինայի տեղակալը և ուղարկեց հյուրընկալության և ճամբի պաշարի կերակուրներ:

Մենք մեկնեցանք այս քաղաքից և հասանք Արզան-ջան (կարգալ այս բառը համզան ֆաթհայով և բեն սուքու-նով և դան ֆաթհայով և նուեը սուքուենով և ջիմ և ալիֆ և նուե), սա էլ Իրակի թագավորի քաղաքներից է. մեծ ու շին քաղաք է. նրա բնակիչներից մեծագույն մասը հայ է. մուսուլմանները խոսում են թուրքերեն. այնտեղ կան լավ կարգավորված շուկաներ. այստեղ շինում են գեղեցիկ կերպարներ, որ իր անունով են կոչվում: Նրա մեջ կան պղնձի հանքեր, որով շինում են ամաններ և «բայսուս»-ներ¹⁵), որ հիշեցինք. դրանք նման են մեր աշտանակներին:

Այնտեղ մենք իջանք երիտասարդ եղբայր Նիզամ-էդդինի վանքը, որ գեղեցկագույն վանքերից է. ինքն էլ լավագույն և ազնվական երիտասարդներից է. նա մեզ ցույց տվեց ամենալավ հյուրասիրություն:

Այնտեղից գնացինք Արզում¹⁶) քաղաքը, որ Իրակի թագավորի քաղաքներից է. շատ մեծ, բայց մեծ մասը ավերված, այն կովի պատճառով, որ ծագեց այնտեղի երկու թուրքման ցեղերի միջև: Այնտեղից են անցնում երեք գետ.

بساتين فيها الاشجار و الدرالى و نزلنا منها بزايوه الفتى
 اخى طومان و هو كبير السن يقال انه أناف على مايه
 و ثلاثين سنه و رايته يتصرف على قدميه متوكئاً على
 عصاً ثابت الذهن مواظباً للصلاه فى اوقاتها لم ينكر
 من نفسه شيئاً الا انه لا يستطيع الصوم خدمنا بنفسه فى
 الطعام و خدمنا اولاده فى الحمام و اردنا الانصراف عنه
 ثانى يوم نزولنا فشق عليه ذلك و ابى منه و قال ان
 فعلتم نقصتم حرمتى و انما اقل الضيافة ثلاث فاقمنا لديه
 ثلاثاً

11

و كان بهذه المدينه من الصالحين الحاج ناصر من
 اهل ديار بكر و سكنه بقبه من قباب الجامع دخلنا
 اليه و اكلنا من طعامه و اتفق له لما دخل القاضى
 جلال مدينه كنبايه حين خلافه انه اتاه و ذكر للسلطان
 انه دعا له فهرب لئلا يقتل كما قتل الحيدرى

տներէից շատերուով պարտեղներ կան և նրանց մեջ ծառեր և (խաղողի) որթեր¹⁷):

Մենք իջանք երէտասարդ-եղբայր¹⁸) Թումանի վանքը. շատ տարիքավոր մարդ էր. ասում են թե 130 տարեկանից ավելի է: Տեսա նրան՝ գնում գալիս էր ոտքով, հենված դավադանի վրա. հիշողությունը տեղը, կատարում էր աղոթքները իրենց ժամանակին և ոչ մի բանից չէր դանդատվում իր անձի մասին, բացի այն՝ որ չէր կարողանում ծով պահել: Ծառայից մեզ անձամբ ճաշի ժամանակ, իսկ իր որդիները մեզ ծառայեցին բաղանիսում:

Մենք ուղեցինք հրաժեշտ տալ իրեն՝ մեր իջևանելու երկրորդ օրը. նա դժգոհ մնաց սրանից և մերժեց. և ասաց. «Եթե այդ անիք, իմ պատիվը կնվաստացնեք, որովհետև հյուրընկալության ամենակարճ ժամանակը երեք օր է»: Մենք էլ երեք օր մնացինք մոտը:

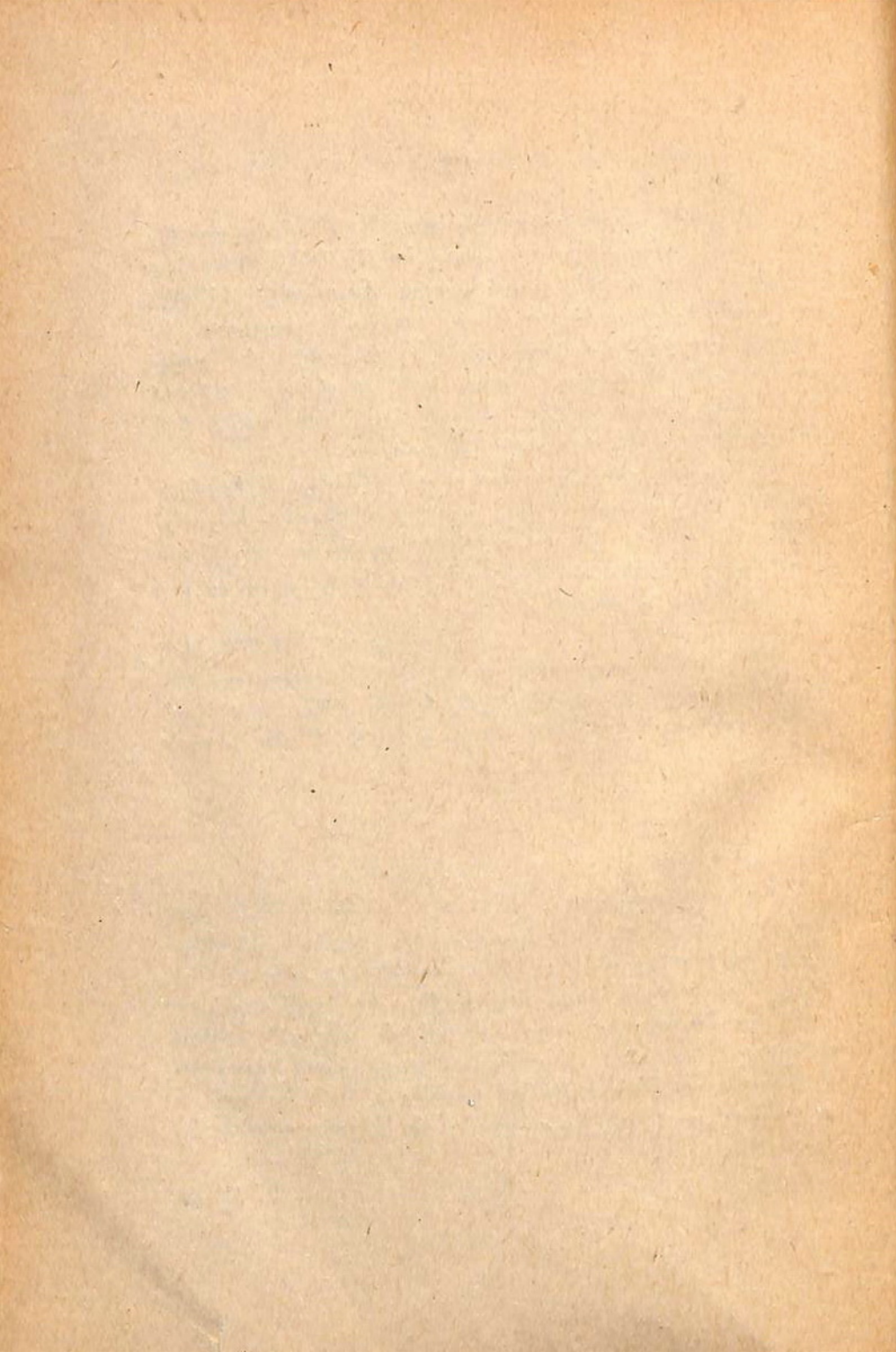
Բ. էջ 289—295

[Ինչպես հրատարակիչները, էջ 457 ծան. նկատում են, այստեղ պետք է բնագրից թերթ ընկած լինի. որովհետև ճանապարհորդը Կարինից հանկարծ թռչում է Արշիպեղատ]:

11

Կար այս քաղաքում (Cambaie, Հնդկաստան), բարեպաշտներից մեկը, հաջի Նասիր, Դիարբեքիբի բնակիչներից. նա բնակվում էր մզկիթի գմբեթներից մեկում: Մըտանք նրա մոտ և հետը ճաշ արինք: Եւ եղավ որ, երբ դատավոր Ջալալը, իր ապստամբության միջոցին մտավ Քիւնբայա (Cambaie) քաղաքը, Նասիրը եկավ նրա մոտ. հայտնեցին Սուլթանին թե նա աղոթել է նրա համար. և նա փախավ որ չլինի թե սպանի նրան, ինչպես սպանել էր Հայդարին:

Դ. էջ 57

1

Lotus անունով կան զանազան բույսեր: Հնության մեջ հայտնի էր մի տեսակ lotus, որի պտուղը այնքան քաղցր էր, որ ուտողը մոռանում էր իր հայրենիքը: Նշանավոր է նույնպես եգիպտական lotus-ը, որ կոչվում է նաև Նեղոսի ռուտն կամ մուսուֆառ. սրա բոլոր մասերը ուտելի են. ցողունի ծուծը չորացնելով և աղալով պատրաստում են այլուր, որից ստացվում է հաց. նրա հունդը Սիրիայի շուկաներում շատ հարգի է:

2

Երբայական Ս. Գրքի մեջ ավանդված է թե Ադամի զրախտից 4 գետ էր բղխում (Փիսոն, Գեհոն, Տիգրիս և Եփրատ): Ահա իր բառերը՝ Ե դարի հայ թարգմանությամբ. «Եւ տնկեաց Աստուած զզրախտն յԵգիւս ընդ արևելս... Եւ գետ ելանէր յԵգիւսայ ոռոգանել զզրախտն, և անտի բաժանի ի չորս առաջս: Անուն միումն Փիսոֆն. նա է որ պատէ դամնայն երկիրն Եւրատայ (=երբ. Xavilā), անդ ուր ոսկին է, և ոսկի երկրին այնորիկ աղնիւ. և անդ է սուտակն և ակն զահանակ: Եւ անուն գետոյն երկրորդի Գեհոֆն. նա պատէ դամնայն երկիրն Եթովպացոց (=երբ. Գուշայ): Եւ գետն երրորդ՝ Տիգրիս. նա է որ երթայ յանգիման (=երբ. յարևելս) Ասորեստանի: Եւ գետն չորրորդ Եփրատէս» (Ծն. Բ. 8—14):

Եփրատ և Տիգրիս գետերը հանրաժանութ են: Շատ գետուններ աշխատել են որոշել նաև Փխտն և Գեհոն գետերի տեղը, որով և պիտի որոշվեր թե ուր է գտնվում երկրավոր երևակայական դրախտը: Շատեր այն կարծիքին են եղել թե դրախտը Հայաստանումն է եղել, ըստ որում Փխտն և Գեհոն համարվել են Արաքս և Ճորոխ գետերը:

Մահմետականների հաղիսը ընդունել է որ դրախտի գետերն են Նեղոսը, Եփրատը, Սիհանը և Զիհանը: Առաջին երկուսը հայտնի են. իսկ Սիհունը և Զիհունը Կիլիկիայի երկու մեծագույն գետերն են: Սիհունը (որ և Սիհան) հընների Սարոսն է. մի քանի ճյուղերով բխում է Տավրոսի լեռներից. ճյուղերից ամենից արևելյանը սկսվում է Հաճի-նի մոտերքից, իսկ ամենից արևմտյանը Կապադոկիայից. բոլոր ճյուղերը միանում են Ատանայի հյուսիսային կողմում և այդ քաղաքի միջով անցնելով՝ թեքվում են դեպի հարավ-արևմուտք և թափվում Միջերկրական ծովը:

Զիհունը (որ և Զիհան) հսկայի Պիլոսմիսն է. Սարոսից ավելի բազմաթիվ ճյուղերով բխում է Կիլիկիայի արևելեյան կողմերից. ճյուղերից մի քանիսը անցնում են Ալպիս-տանի, Զեյթունի, Մարաշի, Սիսի և Անադարայի մոտերով և բոլորը միացած՝ Մսիսի առաջից թեքվում են դեպի հարավ, այստեղ մի ստույտ են գործում և Այասից քիչ ցած՝ թափվում են Ալեքսանդրիտի ծոցը:

Այս հաշվով հաղիսի դրախտը չափազանց ընդարձակ տարածություն ունի. նա սկսվում է Հայաստանից և Կիլիկիայի վրայով գնում է մինչև Եգիպտոս: Բացի սրանից՝ ըստ հաղիսի՝ երկրավոր դրախտը նույն է երկնավոր դրախտի հետ:

3

Այս տեղեկությունից, ինչպես նաև § 5 տրված հիշատակությունից երևում է, որ ԺԴ դարում արաբ բնակչություն կար Կարինում:

Իբն-ի Բատուտայի տեղեկությամբ արաբ բնակչու-
թյուն կար դարձյալ Երզնկայում (տես § 9, էջ 17), Դիար-
բեքերում (տես § 11, էջ 33), որոնցից մեկը մինչև Հընդ-
կաստան էր գնացել:

4

Որովհետև արաբներն գրության մեջ ձայնավոր տա-
ռերը ընդհանրապես չեն նշանակվում, ուստի օտար և ան-
ծանոթ բառերի ընթերցումը անհնարին է լինում: Միա-
տաժքն առնելու համար՝ արաբ հեղինակները, այդպիսի
անսովոր բառեր և հատուկ անուններ գործածելու ժամա-
նակ, նրանց կողքին տառ առ տառ որոշում են հնչյուն-
ները: Մեր հեղինակը այսպես է վարվել այստեղ Բուդրաս
անվան հնչումը նշանակելու համար. նույնը հետո Ռուսուս,
Սիվաս, բիչաք, Ամասիա, Սունուսա, Ատալիա, Գումուշ և
Արզանջան բառերի համար:

Այս երևույթը գրեթե այն է՝ ինչ որ անգլիացոց մեջ
spell է կոչվում:—Երբ անգլիացիք իրար հետ խոսելիս՝
բարբառի տարբերության պատճառով իրար չեն հասկա-
նում, խսկույն ասում են spell (հեգի'x): Եւ խոսողը տալիս
է անծանոթ բառի տառերի անունը. սրանով հասկանում
են իրար:

Ֆրանսիացի թարգմանիչը՝ իր թարգմանության մեջ
հապավել է Իբն-ի Բատուտայի այս հեգույնները: Հարազա-
տության, միեւնոյն ժամանակ արաբական այս հետաքրքիր
սովորությունը ընթերցողներիս ծանոթացնելու համար, ես
բոլոր այդ հեգույնները պահեցի:

5

Մալիք-ալ-Նասիրը մեր պատմության մեջ հիշվում է
Մելիք-Նազար անունով: Սա եգիպտոսի սուլթանն է, որ
թաթարների և թուրքմենների հետ միացած քանիցս ան-

գամ արշավեց Կիլիկիա՝ Ռուբինյան պետութիւնը կործանելու նպատակով: Իրն-ի Բատուտայի ժամանակ, Մելիք-Նազար երեք անգամ արշավեց Կիլիկիա և մեծ ավերումներ գործելուց հետո՝ Լևոն Ն թագավորին հարկատու դարձրեց (1335—37): Սբա համար է, որ Իրն-ի Բատուտա ասում է թե «Հայերը Մալիք-ալ-Նասիրին հպատակ են և նրան հարկ են տալիս»:

6

Բողղիյա բառը (որով կոչվել են Կիլիկիայի հայ թագավորների արծաթյա դրամները) չկա Կամուսի հոյակապ բառարանում. ուստի արարերենն չե. և արդյոք աղավաղված հայերեն բառ է:

7

Դաբիգիյա բառն էլ, իր բոլոր տարբերակներով, չկա Կամուսի բառարանում. ուստի պետք է ենթադրել թե արարերենն չե, այլ աղավաղված հայերեն մի բառ:

8

Էլակուս բառով պետք է հասկանալ Ակ-կուս, որ է թրք. aq quş «սպիտակ թռչուն»:

9

Էմիր Հուսամ-էդ-դինի այս դեպքը, երբ Նգիպտոսի սուլթանը անմիջապես ընդունեց հայերի դանդատը և հրամայեց խեղդել իր նշանավոր էմիրին, ցույց է տալիս թե որքան հարգված էին հայերը Նգիպտացոց աչքում:

Ալայա քաղաքը գտնվում է Կիլիկիայի արևմտյան ծովափին, Պամփիլիայի հարավային մասում, Ատալիայի ծոցում: Այս տեղը մի մեծ հրվանդան է, որ բաժանում է Պամփիլիան Գարային Կիլիկիայից: Բնության հոյակապ կառուցվածքը, միացած մարդկային ճարտարության հետ՝ ստեղծել է մի անմատչելի ամրություն: Հին ժամանակ կոչվում էր Կռակեսիոն, որ անշուշտ հուն. kórax, kórakos «ազնավ» բառից է և նշանակում է իբր թե «ազնավաբերդ»: Իրոք որ միայն ծովային ազնավները կարող են թառել ծովի մեջ կարկառած այս ամհհի քարաժայռերի գլխին:

Հայտնի չե թե Բրիտտոսից քանի՞ դար առաջ հիմնվեց այս բերդաքաղաքը: Գիտենք որ Սելևկյանց Անտիոքոս թագավորը պաշարեց այն, բայց չկարողացավ գրավել: Հռովմայեցոց պետություն ժամանակ ծովահենների բռնը դարձավ: Պոմպեոս ն.ք. 65 թվին խորտակեց նրանց ուժը այս ժայռերի առաջ. 10,000 հոգի ընկան կռվում, 20,000 հոգի դերի տարվեցան, 1200 նավ կործանվեց և 120 նավակայան նվաճվեց: Ցամաքի վրա 400 ամրոց կար, որոնց մեծ մասը գրավվեց, մնացածը բարբարոսների ձեռքը մնաց:

Միջին դարում Կռակեսիոնը կոչվում էր Candelor, Calandros, Scalandros, Castel Ubaldo կամ Baldo անուններով: Կիլիկյան թագավորության ժամանակ հայերը կոչում էին Կալանդրոս, որ հունարեն նշանակում է «գեղեցիկ լեռ»: Լեռն Բ նվաճեց այս տեղերը և ժառանգություն առավ Սիր Ատանին, որով այդ շրջանը կոչվեց «Աշխարհ Սիր Ատանայ»: Իկոնիայի Սուլթանը Ալայիդղին, գրավեց այդ բերդը Սիր Ատանի թոռան ձեռքից և մի նոր քաղաք շինելով՝ իր անունով կոչեց Ալտեդդին: Այս բառից կրճատմամբ առաջացավ Ալայա անունը:

Ալայա քաղաքի նկարագրությունը, հրվանդանի հա-

տակագիծը, ինչպես նաև քաղաքի երեք չքնաղ տեսարաններ տես Ալիշանի Սիսուանում, էջ 311—316:

Վերը էջ 17, Իբն-ի Բատուտան հիշատակում է մահմե-տական կրոնի մի քանի գավառները՝ սրանց բացատրու-թյունը տալ մենք ավելորդ ենք համարում:

Անթալիա քաղաքը, որ հիշատակում է Իբն-ի Բատու-տան, մեր մեջ ընդհանրապես կոչվում է Ասալիա: Գտնվում է Կիլիկիայի արևմտյան ծայրը, Ատալիո ծոցի խորքում: Պամփիլիայի մայրաքաղաքն է: Այս քաղաքը շինել է Ն.Ք. երկրորդ դարի կեսին, Պերգամայի թագավոր Ատտալոս Բ Եղբայրասեր, որի անունով էլ կոչվել է: Ն.Ք. 132 թ. Հուլի-մայիցիք գերավեցին և Պամփիլիայի մայրաքաղաք դարձը-րին: Այստեղ ապաստանեց Պոպլեոս՝ Փարսալայի պարտու-թյունից հետո՝ 48 թ.:—Իկոնիայի Ղլիճ-Ասլան սուլթանը գրավեց այս քաղաքը 1207 թ. հուլյաների ձեռքից: Այս մի-ջոցին Կիլիկիո Լևոն Բ թագավորը գրավեց այս ծովեզերքը՝ «մինչև յԱտալիա»։ Բայց հայտնի չէ թե ինքը կամ իր հա-ջորդները նաև Ատալիա քաղաքը գրավել են: Իկոնիայի սուլթանության անկումից հետո՝ Ատալիան անցավ Կարա-մաններին, որոնց ձեռքն էր Իբն-ի Բատուտայի ժամանակ: Ժե դարի կեսին՝ Կարամաններից անցավ Օսմանցոց, որոնց ձեռքն է մինչև այժմ:—Ատալիայի մասին ավելի ընդար-ձակ տեղեկություններ, ինչպես նաև քաղաքի նկարը տես Ալիշանի Սիսուանում, էջ 302—5:

Արաբներեն հրատարակության 260—265 էջերում հե-ղինակը խոսում է Ալ-ախիյաթ ալ-ֆիթիաե «Երիտասարդ-ների եղբայրություն» միության մասին:—Այս միությունը տարածված է ամբողջ Փոքր-Ասիայում, ամեն քաղաք, ամեն գյուղ, ուր որ թուրքման կա: Միության անդամները կոչ-վում են ալ-ախի (եղբայր) կամ ֆաթա (երիտասարդ)։ ապ-րում են համայնական կյանքով, իրար հետ միասին. ամու-րի են: Նրանք ընտրում են մի գլխավոր՝ իրենց արհեստա-կիցներին. նա շինում է մի վանք, զարդարում գորգերով ու կարասիքով. անդամները աշխատում են ամբողջ օրը և

իրենց ամբողջ շահածը բերում հանձնում են իրենց գլխավորին: Գլխավորը այդ գումարով գնում է իրենց բոլոր պետքերը, միասին ուտում և ապրում են: Արդարութեան պաշտպան, անիրավութեան հակառակորդ և չափազանց հյուրասեր են: Եթե պատահի մի հյուր, մի պանդուխտ կամ մի ճանապարհորդ, պահում են իրենց մոտ և նրա բոլոր պետքերը հոգում: Իրենց հասարակաց ճաշից հետո՝ երգում ու պարում են: Ունին առանձին տարազ և կրում են մի տեսակ բարձր գլխարկ: Այսպիսի միություններից մեկը, օրինակ, կոչկալարների միությունն էր, որ ուներ 200 անդամ:

Իրն-ի Բատուտայի այս հատվածը մենք չթարգմանեցինք և բավականանում ենք միայն այս տեղեկութեամբ:

11

Սերաստիան հին ժամանակ Կապադովկիայի թագավորութեան մասն էր և կոչվում էր Կապարա. Պոմպեոսը նըվաճեց այս քաղաքը և շատ ծաղկեցրեց. կոչվեց նոր անունով Թեոստայոլիս: Պոնտոսի Պոլեմոն թագավորի կինը՝ Պիլթոգորիս տիրանալով այս քաղաքին՝ ի պատիվ Հռովմայեցոց Օգոստոս Սերաստոս կայսեր՝ վերակոչեց Սերաստիա: Թեոդոս Ա. կայսեր ժամանակ այս շրջանը կազմեց Առաջին Հայք նահանգը, որի մայրաքաղաքն էր Սերաստիա քաղաքը: Յուստինիանոս 536 թվին նույն շրջանը կոչեց Երկրորդ Հայք, որի կուսակալանիստ մայրաքաղաքն էր Սերաստիա: Խոսրով Նուշիրվան 575 թվին առավ Սերաստիան ու այրեց: Արաբների ժամանակ, այս շրջանը՝ իբրև ավերի հեռու ընկած մի վայր, խաղաղ մնաց, որով և շատ փախստական հայերի գաղթավայրը դարձավ: Ժ դարում Սերաստիայի շրջանը գրեթե կես առ կես հայ բնակչություն ուներ: 1021 թ. Տուղբիլ բեկի արշանքներից վախեցած՝ Վասպուրականի Սենեքերիմ թագավորը իր գերդաստանով ու ժողովրդով գաղթեց այս երկիրը և հունաց կայ-

սեր հովանավորութեան տակ վասալ իշխանութիւն հաստատեց:

1060 թվին Տուղրիւ արշավեց Սերաստիայի վրահույնները և հայերը չկարողացան դիմանալ նրա զորութեան, քաղաքը գրավվեց, այրվեց և ավերակ դարձավ:

1100 թվին մի հայ իշխան Պարսկաստան գնաց և մահմետականութիւն ընդունելով՝ Սերաստիայի և շրջակայքի վրա սուլթան նշանակվեց՝ Դանիշման տիտղոսով: Այդ օրվանից է սկսվում Դանիշմանների փառավոր հարստութիւնը: 1202 թվին Սերաստիան մտավ Կեսարիայի Սուլթան Ռուքնադդինի իշխանութեան տակ: 1243 թ. թաթարների Բաչու զորավարը գրավեց Սերաստիան, բայց քաղաքին փնաս չհասցրեց: Այս ժամանակ հայերը մեծ բազմութեամբ տարածված էին Սերաստիա, Ամասիա, Շամսիզադ, Եւգոկիա, Զիլի և Մարսիան:

ԺԴ դարում (Իբն-ի Բատուտայի ժամանակն է), Կեսարիա, Եւգոկիա, Սերաստիա, Ամասիա, Սինոպ փոքրիկ անկախ իշխանութիւններ էին՝ Իկոնիայի սուլթան Ալալեդդինի ընդհանուր գերիշխանութեան տակ: Հայերը ծառայում էին նրա բանակում: Կեսարիայի թագավորն էր այդ միջոցին էրքիմա:

Սրանք են Իբն-ի Բատուտայի այստեղ հիշած անձերը:

12

Սենեքերիմ թագավորը Սերաստիայում շինել էր մի գեղեցիկ ապարանք, մարմար քարերով ու քերովբեաձէ քանդակներով զարդարված, նուրբ և սքանչելի փորագրութիւններով, ընդարձակ մի սրահով, որի երկու կողմերը սյունազարդ կամարների տակ ութական սենյակներ կան և միջտեղը մի ընդարձակ պարտեզ: Այս շէնքը այժմ տաճկական ուսումնարան է և կոչվում է Gök medrese.

Հավանաբար Իբն-ի Բատուտայի հիշած Դարասի-յադաթը այս շէնքն է:

Ամասիա քաղաքը գտնվում է Սեբաստիայի և Սամսոնի միջև. պատկանում է Պոնտոսին: Այստեղ է ծնվել Սարաբոն պատմիչը ն.ք. 63 թվին: Նախ գտնվում էր Միհրդատի իշխանության տակ. Պոմպեոսը գրավեց և քաղաքը Հռոմեայեցոց և ապա Հռենոց իշխանության տակ մտավ: 1064 թվին, Կարսի Գաղիկ թագավորը իր իշխանությունը փոխանակելով Փոքր-Հայքի մի մասի հետ, Ծամնդաւի հետ ստացավ նաև Ամասիան և ուրիշ քաղաքներ: Հայերը այդ ժամանակ այնպես շատացան, որ կաղմեցիյն առանձին եպիսկոպոսական աթոռ և 1307 թվին Սսում գումարված ժողովին ներկա է նաև Գիորգ եպիսկոպոս Ամասիո:

ԺԴ դարում, Իբն-ի Բատուտայի ճանապարհորդության ժամանակ, ինչպես քիչ առաջ էլ ասացինք, Սեբաստիայի, Սինոպի և Նեղոկիայի նման, Ամասիան էլ կաղմում էր փոքրիկ անկախ իշխանություն՝ Իկոնիայի սուլթան՝ Ալայեղդինի ընդհանուր գերիշխանության տակ:

Իբն-ի Բատուտայի հիշած Գումուշն է արդի Գումուշխանա (Gümüşxane) քաղաքը, որ գտնվում է Տրապիզոնից հարավ-արևելքի լեռների մեջ: Համաշխարհային պատերազմից առաջ ուներ 1000 տուն բնակիչ՝ տաճիկ, հույն և հայ: Քաղաքի շուրջը կան տնակեր ռ ընդարձակ պարտեզներ, որոնց մեջ անվանի է մանավանդ խնձորն ու տանձը, որ տեղացոց շատերի միակ ապրուստն է: Այստեղ կան նաև արծաթի հանքեր, բայց չեն շահագործվում: Շրջակա բնակիչները առհասարակ կոչվում են խալդ և հին խալդերի շարունակություն են համարվում:

Երկու օրվա ճամբա հեռու գտնված այն բարձր ու սեպ սարերը, ուր չի գնացել Իբն-ի Բատուտան, այժմ Kolat-Day կոչված լեռներն են:

Բայցուս բառով պետք է հասկանալ Փիսուս (արարե-
րեն փ չկա. և փոխանակվում է ք կամ ֆ ձայնով): Իսկ
Փիսուս պարսկերեն բառ է, որ նշանակում է «աշտանակ»:
Ծագում է պրս. փիհ «ճարպ» և սուզ «այրել» բառերից:
Գործածական է նաև Մշո բարբառում և Սալմաստում (վեր-
ջինս փսուս ձևով):

Արարերեն բնագրի 263-րդ էջում, Իբն-ի Բատուտան
նկարագրում է փիսուսը: Դա մի պղնձյա աշտանակ է, երեք
ոտքով. ծայրին կա պղնձե ճրագ, մեջտեղը պատրույգի
խողովակը. ճրագը լցված է հալած ճարպով. կողքին էլ կան
պատրույգը շտկելու մկրատներ. եղբայրներից մեկը, որ
կոչվում է չիւաղչի (ճրագ վառող) զբաղված է հատկապես
պատրույգը սարքելու գործով:

Մինչև այսօր էլ նշանավոր է Երզնկան իր պղնձի
հանքերով, պղնձագործությամբ և հատկապես մեծ, մար-
դահասակ ու գեղեցիկ պղնձյա աշտանակներով:

Արարերեն բնագրում (էջ 294) այս բառը գրված էր
; տառով՝ փոխանակ ض. պահեցինք անփոփոխ:

Կարինում (Արզրում) խաղող չի աճում՝ տեղի բարձ-
րության պատճառով: Կան շատ բանջարանոցներ, բայց
պարտեզ չկա: Բարձրահասակ անպտուղ ծառեր գտնվում են
միայն Հայոց գերեզմանատնում: Զարմանալի է որ Իբն-ի
Բատուտան ծառեր և մանավանդ խաղողի որթեր է տեսել
Կարինում:

Այստեղ «երկտասարդ» բառը այն մաքով է, որ բա-
ցատրեցինք էջ 40:

ՅԱՆԿ ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

(Էջ 5—33)

(Հայոց պատմութեան վերաբերյալ անունները շեղատառ են)

Աբու Աբդուռահիմ Աբդուռահման՝ որդի Մուստաֆայի,
աշակերտ Թաջէդդին Էրզրէֆայիի, շէյխ Երուսաղեմի 7.

Աբու Հանիֆա իմամ 15—17.

Աբու Սա'իդ՝ սուլթան Իրակի 13.

Աբուլ Աբբաս Ահմադ Առոիֆայի՝ Սունուսայի 29.

Աթաբեկ սուլթան 27.

Ալա-էդ-դին, որդի Սարիմ-էդ-դինի, Բուղղաս բերդի է-
միր 9.

Ալաէդդին սուլթան Ռումի 17.

Ալաէդդին Արթենա էմիր Ռումի 27, 31.

Ալայա բղ. Ռումի 13, 17.

Ալեքսանդրիա քղ. Եգիպտոսի 17.

Ալթիր 5.

Ալի մարգարե 11

Ալի շէյխ Սունուսայի 29.

Ահմադ բիչաքչի, եղբայր, Սիվասցի 25.

Ամասիա քղ. Փոքր-Ասիայի 27.

Անքալիա (Ասալիա) քղ. Կիլիկիայի 19, 23.

Անթաքիա (Անտիոք) քղ. Սիրիայի 19.

Առոտջիհանի, որդի Ալաէդդինի, Ալայայցի 17.

Առ-ռիվաք (le caravansérail) 29.

Առոիֆայի սաջջաղա 29.

Ասիական ընկերութիւն 5.

Ասորիք (տես և Սիրիա) 5, 17.

Արաբական ծոց 5.

Արաբերեն 27.

Արաբիա քարային 5.

Արզանջան (տես և Երզնկա) 31.

Արգում 7, 11, 31 (տես և Կարին)。
 Արշիպեպոս 33.
 Ափրիկե 5.
 Աֆղանիստան 5.
 Բուխարա 5
 Բուրդուս բերդ՝ սահման հայոց Կիլիկիայի 9.
 Բուրդուր քղ. Փոքր-Ասիայի, մոտ Այդինի 23.
 Գաբրիել հրեշտակապետ 7.
 Գուսուշ քղ. Պոնտոսի (այժմ Գուսուշխանա) 29.
 Դրանադայի Թագավորութունը (Սպանիա) 5.
 Դամիաթ քղ. Եգիպտոսի 17.
 Դար-աս-սիյադաթ Սիվասի 25.
 Défrémery 5.
 Դիաբոլիս 13, 33.
 Դրախտ 7.
 Եգիպտոս 5, 17, 21, 27.
 Եվրոպա 5.
 Երզնկա(ցի) 17.
 Երուսաղեմ 7.
 Եփրատ գետ 7.
 Զանգիբար 5.
 Էլաիուշ սուրհանդակ 11.
 Թաջեզդին Էրրիֆայի ուսուցիչ 7.
 Թուաման եղբայր Կարնեցի 33.
 Թունիա 5.
 Թուրքերեն 31.
 Թուրքման 17, 27, 31.
 Իբն-ի Բատուտա (կյանքն ու գործերը) 5.
 Իբն-ի Զուզի, քարտուղար Իբն-ի Բատուտայի 5.
 Իբրահիմ Շահ, որդի Էմիր Սունիթայի, տեր Մուսուլի և
 Դիարբեքի 13.
 Իբրահիմ շեյխ Սունուսայի, որդի Քուչուք շեյխ Ահմադի 29.
 Իզդեզդին շեյխ Առոխվաքի 29.
 Իսլամ 21.

- Իրակ 5, 13, 23, 25, 27, 29, 31.
 Իրակ արաբի 13.
 Իրան 11.
 Խիդր բեկ, որդի Յունիս բեկի, սուլթան Ատալիայի 23.
 Խորասան 11.
 Խփչաղի երկիր (հարավային Ռուսաստան) 5.
 Կարաման հայր Յուսուֆ բեկի՝ Թազավորի Ալայայի 19.
 Կահիրե քղ. Եգիպտոսի 11, 17.
 Կարիմ քղ. 33.
 Հալեբ քղ. 9, 11.
 Հայաստան 9.
 Հայդար Հնդկաստանցի 33.
 Հայեր 9, 11, 31.
 Հասան շեյխ, սուլթան Իրակ Արաբի 13.
 Հնդկական Արշիպելագոս 5.
 Հնդկաստան 5, 33.
 Հույներ 11.
 Հուսամ-էդ-դին, էմիր Ռուսուլե 9, 11.
 Հրյաներ 21.
 Մալդիվյան կղզիներ 5.
 Մալի քղ. Սուդանի 17.
 Մալիք-ալ-Նասիր, սուլթան Եգիպտոսի 9, 11.
 Մաշադ-Ալի քղ. Նաջաֆի 11.
 Մաշդէդդին եղբայր, Գուսուլխանացի 29.
 Մարոկ 5.
 Մերդին քղ. 13.
 Մեքքա ս. քաղաք 5.
 Միջագետք 5.
 Մծրին քղ. 13.
 Մուհամմեդ մարգարե 7, 25.
 Մուսլիմաններ 11, 31.
 Մուսուլ քղ. Իրակի 13.
 Մուստաֆա հայր Աբու Աբդառուհիմ Աբդառուհանի՝ շեյխ
 Երուսաղեմի, Արդրնումցի 7.

Յահյա շեյխ Սունուսայի 29.

Յունիս բեկ, հայր Խիդր բեկի, սուլթան Ատալիայի 23.

Յուսուֆ բեկ, որդի Կարամանի: սուլթան Ալայայի 17.

Նաջաֆ 11

Նասիր հաջի Դիարբեքերցի 33.

Նեղոս գետ Եգիպտոսի 7.

Նիզամ-էդ-դին եղբայր Երզնկացի 31.

Շամ քղ. (Դամասկոս) 29.

Շամ-էդ-դին որդի Առաջինանի, Ալայացի 17.

Շիրանի, հայր Սարիմ-էդ-դինի՝ էմիր Բուղրաս բերդի 9.

Շինար-էդ-դին Ալհամալի, շեյխ Ատալիայի 21.

Շիրազ քղ. Իրանի 27.

Չելեբի եղբայր, Սիվասցի 25, 27.

Չինաստան 5,

Պարիս 5.

Պարսկաստան 5, 11.

Պոլիս 5.

Ջալալ դատավոր Հնդկաստանում 33.

Ջալալեդդին Երզնկացի, զադի Ալայայի 17.

Ջիհան կամ Ջիհուն գետ Կիլիկիայի 7.

Ռաջաբ ամիս 11.

Ռումի երկիր 11, 13, 15, 25.

Ռուսաստան 5.

Ռուսուս, վայր Կիլիկիա մսնեյու նանապարհին 9.

Sanguinetti 5.

Սարիմ-էդ-դին, որդի Շիրանի, էմիր Բուղրաս բերդի 9.

Սիհան կամ Սիհուն, գետ Կիլիկիայի 7.

Սիս, Սոփ երկիր (Կիլիկիա) 9.

Սիվաս քղ. (Սեբասիա) 23.

Սիբիա (տես և Ասորիք) 15, 19, 27.

Սուդան 5, 17.

Սուննիթա էմիր, հայր Իբրահիմ շահի՝ Մուսուլի և Դիարբեքերի տիրոջ 13.

Սունուսա քղ. Փոքր-Ասիայի 29.

Սուվայթա, էմիր Դիարբեքիրի 13.

Սաահան քղ. 11, 27.

Tanger քղ. (Ափրիկե) 5.

Տիգրանակեռ (տես և Դիարբեքիր) 13.

Տիգրիս գետ 7.

Տրիպոլի քղ. Ափրիկեի 5.

Յիյուն կղզի (Հնդկաստան) 5.

Փոքր-Ասիա 5.

Քինրայա քղ. Հնդկաստանի 33.

Քիրման (Պարսկաստան) 27.

Քուչուք շեյխ Ահմադ, որդի Թաջ-էդ-դինի, Սունուսացի 29.

Պետական տպարանի Հրատարակչության
տպարան, Երևան, Արաբյան 104
Պատ. № 784, տիրաժ 1000,
ՎՊ 1013

ԳԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ ԳՐԱԴ.

220032958

(254)

ԳԻՆԸ 4 ՌՈՒՔԼԻ

A ^{II}
32958